

ASPECTE CONCEPTUALE PRIVIND LIBERTATEA DE RELIGIE ȘI LIBERTATEA DE CONȘTIINȚĂ

Alina IORDACHESCU,
doctorandă, Universitatea de Stat din Moldova

Acest articol discută dificultățile cu care ne confruntăm în definirea exactă și în detaliu a conștiinței și religiei - în condițiile unei diversități religioase extinse. Conceptele de conștiință și religie nu trebuie să fie părtinitoare față de religiile "occidentale", creștine sau alte religii existente. În acest articol, încercăm să demonstrăm că avem nevoie de un astfel de concept pentru scopuri practice și științifice, cu scopul de a pune capăt legăturii dintre sociologia "modernă" a religiei și o filosofie politică predominantă a "conștiinței" care a legitimat "secularizarea societăților" și a dus la apariția unui "stat secular". Prin urmare, în articol se discută dacă este posibil să se dezvolte concepte critice privind libertatea de religie și libertatea de conștiință, precum și raportul acestora între ele. La fel, dacă este posibil ca aceste concepte să primească o înțelegere universal acceptată de toate statele, dincolo de interpretările istorice care vin din cultura occidentală, din creștinism, catolicism, ortodoxism sau protestantism.

Cuvinte-cheie: conștiință, libertatea conștiinței, religie, libertatea de religie.

CONCEPTUAL ASPECTS ON THE FREEDOM OF RELIGION AND FREEDOM OF CONSCIOUSNESS

Alina IORDACHESCU,
PhD student, State University of Moldova

This paper discusses the difficulties we encounter in working out with care and detail – in conditions of extensive religious diversity – a concept of conscience and religion that is not based towards „Western”, Christian or other religions. Yet, it also tries to show that we need such a concept of conscience for practical and scientific purposes. With the aim of ending the unhappy relationship between „modern” sociology of religions and a predominant political philosophy of conscience that has uncritically legitimized the „secularization of societies” and a pretended „secular state”/politics, the paper discusses whether it is possible to develop critical concepts of religion and conscience. Similarly, if it is possible for these concepts to receive a universally accepted understanding of all states, different from the historical interpretations of Western culture, Christianity, Catholicism, Orthodoxy or Protestantism.

Keywords: conscience, freedom of conscience, religion, freedom of religion.

Introducere. O bună perioadă de timp, teoreticienii din domeniul dreptului nu au făcut o distincție, de principiu, cu privire la relația dintre *religie și conștiință* chiar dacă, unul sau ambele concepte ar trebui să fie eligibile pentru interpretări de ordin legal. Mulți teoreticieni, care susțin conceptul de libertate religioasă, susțin simultan și libertatea conștiinței fără a distinge clar o limită de interpretare între cele două concepte. Într-adevăr, uneori pare că se confundă în mod deliberat aceste două concepte.

Astfel, unii teoreticieni susțin că există motive întemeiate pentru a proteja o noțiune largă a libertății de religie, dar invocă și motive pentru a proteja libertatea de conștiință, în general. Alți autori sugerează că legile aplicabile *libertății de religie și libertății de conștiință* nu se extind pentru a exclude obiecțiile legate de interpretare a termenilor în sine "*religie*" și "*conștiință*", cu atât mai mult

cu cât, unele curente de gândire diferă de sensul obișnuit al credinței religioase și atunci, se pune în discuție aspecte care cad sub incidența neclarităților de ordin conceptual.

În alte surse, se susține că oportun este să vorbim despre *conștiința religioasă*, fapt ce ar cumula cele două concepte, care par a fi interpretabile. Prin urmare, se poate de vorbit de o libertate de conștiință religioasă și nereligioasă sau ambele, care trebuie protejate prin lege. În acest sens, mulți autori concluzionează că este nelocal și nelegal să se acorde o mai mare importanță pentru *conștiința religioasă* fără a extinde drepturile, de asemenea, pentru *conștiința nereligioasă*.

Aceste dezacorduri au mai multe surse. În primul rând, clauzele religiei sunt incluse în Constituțiile statelor și protejează în mod expres "*religia*", în special, religia majorității. Cu toate acestea, autorii occidentali și din alte state dezvoltate (SUA, Canada) utili-

zează termenii de libertate religioasă și libertatea de conștiință paralel, cu sensuri interschimbabile.

"*Conștiința*" a fost ceva de genul unei *cutii negre*, pentru că în cele din urmă, în tradiția morală occidentală, "*conștiința*" a fost o noțiune filosofică, viu discutată secole la rând, cu semnificații diferite pentru diferiți filosofi.

Rezultatul unui segment atât de mare de interpretări pe parcursul a mai multor secole, dar, poate fi vorba și de începuturile școlilor filozofice grecești antice, aduce cu sine o tulburare conceptuală în domeniul științelor juridice.

În cele din urmă, ne vom întreba: sunt religia și conștiința același lucru? Sunt aceleași lucruri în scopul libertății? Dacă nu, cum se raportează conceptele între ele și cum protejează pe cei vizați?

Rezultate și discuții. Recent, a existat un nivel sporit de interes expresi-

mat în comunitatea științifică în explorarea și dezvoltarea unei înțelegeri adecvate a libertății conștiinței din punct de vedere juridic, întrucât societatea occidentală, dar și cea din Europa de Est devine din ce în ce mai diversă și mai complicată. Prin urmare, societatea intră în ceea ce ar putea fi numită, o societate “*post-seculară*”, iar cultivarea unei mai bune înțelegeri a protecției juridice existente pentru a proteja *credința manifestată* este de importanță vitală.

Acest lucru a condus la o serie de sugestii cu privire la felul în care credințele *non-religioase* ar putea fi protejate în constituțiile statelor. De exemplu, Haigh și Bowal[1] sugerează că libertatea de conștiință ar trebui invocată pentru a proteja persoanele care au fost vătămate în vreun drept al său. În plus, în urma deciziei Curții Federale din 2002 din Maurice, vegetarianismul a devenit un pretendent principal al protecției constituționale pus sub libertatea conștiinței. Aceste argumente, care propun noi protecții și contestă hotărârile judecătorești din trecut, sugerează că *conștiința* ca și *libertate* devine din ce în ce mai relevantă și mai complexă. Definirea acestei *libertăți* nu poate decât să contribuie la înțelegerea noastră a ceea ce constituie *credință fundamentală* dincolo de limitele *religiei*. Prin urmare, multe state, printre care și Republica Moldova, se axează, în principal, pe termenul de libertate de conștiință, care nu exclude *libertatea de religie*, ci o presupune ca parte componentă a interpretării conceptuale.

În comunitatea academică s-au făcut contribuții substanțiale la înțelegerea *libertății conștiinței*. Haigh, în special, a făcut pași importanți în deslușirea *libertății de conștiință*. Teza sa pe această temă, precum și activitatea sa cu Bowal și Kislowicz, a servit drept o importantă sursă de orientare în diversitatea conceptuală a noțiunilor legate de credință și protejarea juridică a acestora.

În mod similar cu autorii menționați mai sus, Maclure și Taylor[4] au dedicat o importanță semnificativă pentru a aborda problema *conștiinței*. În special, contribuțiile lor comune în cartea *Secularism și libertatea conștiinței* (2011) reprezintă una dintre primele discuții susținute

privind libertatea conștiinței în literatura de specialitate juridică.

În ciuda acestor limitări din literatură și a deficitului global de interpretare a libertății de conștiință raportat la religie și la credința religioasă, există o serie de teme importante care pot fi dezbătute în ceea ce privește relația dintre *libertatea conștiinței și libertatea religioasă*. Mai exact vom rezuma că, există cinci teme principale pe care savanții își construiesc diversele interpretări ale conștiinței. Aceste teme au atins un nivel de acceptare în literatura de specialitate și au format majoritatea discuțiilor recente despre libertatea conștiinței. Aceste cinci teme sunt, după cum urmează:

1. Libertatea conștiinței reprezintă o categorie mai mare în care libertatea religiei este limitată.

2. Libertatea conștiinței este derivată din libertatea religioasă.

3. Libertatea conștiinței reprezintă credințele non-religioase, în timp ce religia protejează credințele religioase.

4. Libertatea conștiinței protejează aspectele comunitare și instituționale ale religiei, în timp ce libertatea religioasă protejează credințele individuale (religioase și nereligioase).

5. Libertatea conștiinței servește scopului pur utilitar de a proteja instanțele de judecată în acțiunile lor de a defini religia.

Este important să recunoaștem că o serie de aceste teme se bazează pe opinia că nu există niciun motiv pentru a proteja religia doar ca *religie în sine*. Religia este o credință, prin urmare fiecare cetățean are dreptul de a avea propria credință, inclusiv credință religioasă cu practicile religioase de rigoare. Adică, nu este nimic inerent în a-i acorda religiei un statut special, însă este valabil dreptul de a avea propria credință în formă religioasă sau non-religioasă. Prin urmare, religia în sine nu primește o protecție specială, ci statul prin Constituție, se obligă să respecte și să protejeze dreptul de a crede al cetățeanului.

Unii autori sunt preocupați nu numai de determinarea locului termenului de conștiință în cadrul legislațiilor, ci și de faptul că religia merită statutul distinct pe care i-l-a acordat statul.

În statele în care sistemele sociale nu au suferit schimbări radicale, tre-

cerea de la o interpretare la alta s-a făcut lent, și prin urmare, s-a petrecut în mod firesc, astfel încât, toleranța religioasă, libertatea de religie și libertatea de conștiință nu se contrazic, iar interpretarea acestor termeni e facilitată de cazuistică în SUA și Canada. Însă, pentru statele Europei de Est, interpretarea conceptelor este puțin mai nuanțată, datorită interpretărilor care au avut loc în vechile sisteme comuniste, care au impus un anumit tip de interpretare doctrinară a libertății de religie și a religiei în sine, dar și rolul acestora în societate. Bineînțeles, la o distanță de 30 de ani de la prăbușirea sistemelor comuniste din Europa, lucrurile au avansat și doctrinele practice s-au uniformizat. Însă, evenimentele recente din lumea musulmană, crează dificultăți în plus pentru universalizarea termenilor legați de toleranța religioasă, libertatea de religie și libertatea de conștiință.

Astfel, există o preocupare exprimată în literatură că prin protejarea directă a religiei se riscă să se favorizeze anumite sisteme de credință față de altele, ceea ce ar fi neconstituțional. Autorii nu ajung la un consens. Astfel, fiecare dintre aceste cinci teme indicate mai sus, fie direct, fie indirect, se confruntă cu încercările de reconciliere a statutului special acordat religiei în cadrul societății și se străduiește să creeze un spațiu constituțional pentru protejarea convingerilor seculare și celor nereligioase din cadrul textelor constituțiilor.

Aceste teme nu sunt neapărat distincte, un număr de autori combină diferite elemente ale acestora, în cercetările efectuate, într-o varietate de moduri. Cu toate acestea, prin împărțirea efectuată în acest mod, se stabilesc caracteristicile primare a problematicei înțelegerii și interpretării libertății de conștiință alături de libertatea de religie. Această diferențiere de interpretare este în măsură să exprime diferitele elemente pe care s-a înființat literatura juridică științifică privind libertatea conștiinței.

Analiza celor 5 teme pe care le relevă dificultățile de interpretare a *libertății de conștiință* ne va da posibilitatea de a evalua dacă aceste construcții teoretice ale conștiinței au fost reflectate în jurisprudența actuală.

Religia ca derivat al conștiinței.

În această primă interpretare, libertatea conștiinței reprezintă o categorie sau un drept primar, sub care libertatea religioasă formează o subcategorie. Prin această înțelegere, credințele și angajamentele principale, care sunt numite și convingeri de conștiință, includ atât credințele religioase, cât și cele seculare[4].

Această interpretare presupune, în mod fundamental, că nu există nimic special sau unic în ceea ce privește religia și că aceasta nu ar trebui tratată ca atare: credința religioasă este pur și simplu o manifestare a conștiinței. În literatura științifică, această primă interpretare a obținut acceptarea pe scară largă și este cea mai comună trăsătură a teoriilor *libertății de conștiință*.

Dreptul la libertatea religioasă a ajuns la lumina analizelor efectuate de către juriști odată cu creșterea violenței religioase și a intoleranței religioase din secolul al XXI-lea. Multitudinea de religii, se manifestă printr-o creștere a conflictelor. Protecția religiei, precum și protecția față de religie a devenit o necesitate urgentă pentru statele democratice. Drepturile religioase individuale, precum și drepturile religioase de grup și drepturile minorităților religioase trebuie abordate din perspectiva schimbărilor sociale intervenite în ultimile decenii. Astfel, în literatură de specialitate, dar mai cu seamă în articolele științifice se vorbește tot mai mult de necesitatea implementării unei convenții la nivel internațional privind religia, care va avea un efect obligatoriu și juridic asupra tuturor națiunilor. Problema aplicării dreptului la libertatea de religie sau convingeri religioase nu poate fi ignorată. Se face apel la un mecanism juridic mai eficient de aplicare la nivel internațional și regional a unor reglementări care ar oferi religiei un statut. Persoanele fizice, grupurile de persoane și statele trebuie să aibă acces egal la mecanismele de aplicare a dreptului privind libertatea de religie.

Noțiunea de *conștiință*, privită ca un tip de libertate mai cuprinzătoare și mai fundamentală decât *religia* nu este surprinzătoare pentru lumea academică actuală. *Religia* prin natura ei implică exclusivitate și posedă

granițe închise cu privire la tipurile de credințe acceptate. În schimb, *conștiința*, prin concentrarea sa asupra credinței și experienței individuale, pare a fi capabilă să fie mai flexibilă. Astfel, conștiința, poate incorpora credințele religioase și cele seculare.

Pe baza acestor ipoteze, această primă interpretare se bazează pe două argumente principale. În primul rând, principiile interpretării statutare și necesitatea utilizării consecvente a limbii în cadrul unui document juridic susțin necesitatea *conștiinței* ca *libertate primordială* și sunt esențiale pentru a stabili *libertatea conștiinței* în contextul mai larg al interpretărilor constituționale. Aceasta conduce la cel de-al doilea argument, și anume că *libertatea conștiinței* ar trebui considerată mai complexă și fundamentală decât *religia*. Prin urmare, stabilim că *religia și conștiința sunt libertăți distincte și independente*.

Dacă conștiința ar fi pur și simplu înțeleasă ca un descriptor pentru religie, iar religia ca un descriptor al conștiinței, se așteaptă ca cele două să fie legate între ele în textele legislative. Faptul că nu sunt, este demn de remarcat. Această absență a conștiinței ridică întrebarea ce înseamnă *conștiința externă religiei* și stabilește baza fundamentală pentru a considera *conștiința* drept libertatea mai largă bazată pe plasarea ei textuală în tot textul legislativ.

Dincolo de aceste argumente teoretice, susținătorii acestei prime teme găesc sprijin pentru o lectură mai largă a conștiinței în abordarea mai generalizată a drepturilor și libertăților instanței și se pledează pentru o lectură expansivă a drepturilor pentru a le furniza un conținut atât de substanțial posibil, respectiv trebuie acceptată o înțelegere mai largă a conștiinței[10]. Această înțelegere extinsă a drepturilor cere ca libertatea de conștiință să reprezinte o libertate mai largă și mai cuprinzătoare care să poată proteja toate formele de convingeri morale adânci. În cadrul acestei prime interpretări, religia este considerată a fi exemplul prototip al convingerii conștiinței, mai degrabă decât ca o categorie independentă de credință în sine.

Tot în acest sens, Macklem susține această viziune și sugerează, de ase-

menea, că, deoarece religia a devenit, în mod evident, mai puțin încorporată în societate, libertatea religioasă a preluat o calitate mai seculară. În mod specific, autorul notează că, pentru că alte drepturi și libertăți - cum ar fi libertatea de exprimare, conștiință, de asociere și de adunare - acoperă deja o mare parte din conținutul religiei, există foarte puține nevoi de libertate religioasă. Ca atare, *“toată libertatea religioasă pe care se poate pretinde că o acoperă în mod distinct astăzi este comportamentul inspirat din punct de vedere religios sau, mai precis, lipsit de caracter simbolic și astfel nu ar fi protejat de libertatea de expresie”* [5].

Deoarece, prin înțelegerea lui Macklem, libertatea conștiinței protejează credințele de fond care stau la baza religiei, libertatea religioasă devine subsumată ca o libertate secundară a conștiinței. Totuși, este important să recunoaștem sub această primă interpretare că, deși conștiința poate fi văzută ca având un spectru larg de credințe, ea nu este fără limite.

La fel, se susține că *libertatea conștiinței* trebuie să includă anumite *limitări* pentru a evita depășirea acesteia. În mod conștient, aceste limitări tind să fie derivate din restricțiile care au fost introduse în mod convențional asupra libertății religioase.

Acest paradox este parțial, ceea ce a dat naștere celei de-a doua interpretări: **Conștiința ca derivată a religiei**. În timp ce tema primară transmisă în literatura secundară prevede libertatea conștiinței ca libertatea mai largă, această a doua temă acționează ca o foaie directă a acestei interpretări. În cadrul acestui model alternativ, religia este privită ca fiind cea mai importantă libertate, în timp ce libertatea conștiinței reprezintă *“derivatul”*[8].

În loc să fie văzută ca o subcategorie a religiei, totuși, conștiința este prezentată ca fiind dependentă și îndatorată religiei pentru însăși existența sa. Aceste idei, care le găsim cu preponderență la Webber, relevă că interpretarea este susținută și de condițiile istorice în care s-au conturat conceptele de conștiință și religie.

Narațiunea istorică sugerează că libertatea de conștiință, cel puțin așa cum este înțeleasă în cultura occidentală, este o ieșire directă a teologiei

creștine ca concept. Adică, conștiința își are rădăcinile în noțiunile religioase de moralitate și neprihănire. Deși, există divergențe în literatura de specialitate cu privire la faptul dacă libertatea conștiinței ar trebui să suprasolicite în mod legal libertatea religioasă și invers, există puține dezacorduri privind dezvoltarea istorică a conștiinței ca idee filosofică. Literatura, în general, este de acord că, în calitatea sa de concept, conștiința este adânc înrădăcinată în istoria creștină.

De asemenea, menționăm că convingerile religioase nu trebuie să se alinieze în mod necesar cu învățătura autorităților religioase pentru a justifica libertatea religiei, spre deosebire de libertatea conștiinței, care are atât aspecte individuale, cât și colective.

Implicația acestei ipoteze este că individualismul este rezultatul conștiinței. Conform celei de a doua interpretări, conștiința ar trebui înțeleasă ca fiind înrădăcinată în religie, depășind narațiunea istorică. Acest argument se bazează pe două idei principale. În primul rând, această temă nu este de acord cu prima temă descrisă mai sus și apără religia ca o formă distinctă și unică de credință care necesită o protecție specială. În al doilea rând, această temă constată că limitele propuse pentru afirmațiile conștiinței sunt aproape întotdeauna oglindite pe acele limite care au fost în mod tradițional aplicate religiei. Cu alte cuvinte, aceasta înseamnă că religia acționează întotdeauna ca punct de referință pentru conștiință. Împreună, aceste două argumente susțin teoria că, libertatea de conștiință este derivată din religie. Webber, în articolul său *“Conținutul ireductibil al libertății religioase”* (2006), constată că *“în ultima vreme a existat o tendință de a defini libertatea religioasă în termeni care nu acordă o valoare deosebită credinței religioase - sunt neutre, cu alte cuvinte, între religie și nonreligie”* [8].

Cu toate acestea, deoarece guvernul și instanțele trebuie să fie neutre în ceea ce privește convingerile, nu se mai pot baza pe justificarea religioasă. Ca atare, există puține raționalizări disponibile pentru apărarea libertății religioase. Așa cum a remarcat Smith, *“angajamentul nostru constituțional față de libertatea religioasă submi-*

nează propria sa bază; ea se anulează prin a împiedica guvernul să recunoască și să acționeze în baza unei justificări principiale care să susțină acest angajament” [7].

Cu toate acestea, realitatea este că, înțelepciunea socială a conștiinței se bazează pe înțelegerea sa asupra religiei și pe importanța înnăscută a credințelor religioase. Fără religie, nu ar exista înțelegerea conștiinței. Ca atare, trebuie să se acorde primatul religiei ca piatră de temelie a conștiinței.

O altă temă ține de: **Conștiința și religia ca libertăți independente.** Această a treia temă, susținută cel mai mult de Ryder (2005) și Haigh and Bowal (2012), prezintă cea mai directă înțelegere a libertății conștiinței. Conform acestei teorii, libertatea conștiinței apără convingerile non-religioase/seculare, în timp ce libertatea religioasă protejează credințele religioase. Așa cum a subliniat Ryder: *“libertatea religioasă”* este ca o scurtă descriere a celor două libertăți fundamentale strâns legate, dar în același timp distincte [6].

Haigh și Bowal (2012) susțin în mod similar viziunea conștiinței ca apărător al credințelor non-religioase. Ei susțin că *“Fără îndoială, religia și conștiința au multe în comun atât din punct de vedere istoric, cât și din punct de vedere teoretic. Dar, într-un sens legal, constituțional, acestea ar trebui tratate separat. Libertatea conștiinței poate funcționa ca o libertate independentă pe deplin realizată, deoarece înțelesul ei este suficient de distinct de “religie”*” [1]. Conform acestor doi autori, abordarea conștiinței reprezintă un hibrid interesant al unui număr de teme diferite.

În timp ce această separare completă a libertății de conștiință și a libertății religioase reprezintă cea mai directă abordare din literatura de specialitate, aceasta constituie și tema cea mai radicală, deoarece propune în esență o întrerupere între conștiință și religie. În mod deosebit, Ryder nu pare să susțină o largă diviziune între conștiință și religie așa cum este propus de Haigh și Bowal.

Conștiința ca apărător al convingerilor individuale. Această a patra temă este strâns aliniată cu cea de-a treia temă și are și unele legă-

turi cu prima temă. Libertatea religioasă ar trebui să stabilească “religia ca un set recunoscut de credințe al unei instituții religioase la care reclamantul aderă sincer”. Această înțelegere a religiei implică faptul că acele trăsături colective și externe acceptate fac diferența între religie și conștiință și fac o distincție dintre protecția credințelor religioase dincolo de conștiință ca necesitate. Acest argument este susținut de un număr semnificativ de oameni de știință. Așa cum a remarcat Haigh: *“Prin re-gândirea religiei și a libertății religioase ca chestiuni ale sacramentului social, care sunt importante în sine, putem să fim distincte cele două aspecte ale “conștiinței” și “religiei”, fără a face vreun prejudiciu fiecăruia. Altfel, credințele religioase ... ar putea fi protejate de o formă puternică de libertate religioasă instituțională. Cu toate acestea, practicile individuale ale aderenților individuali pot fi mai bine încadrați, în unele cazuri, ca libertăți de conștiință”* [1]. Deoarece discriminarea, prin natura sa, se bazează pe stereotipuri și prejudecăți împotriva grupurilor, nu există loc pentru a proteja convingerile individuale împotriva discriminării. Simbolurile culturale și instituționale și formele de identitate sunt totuși victime ale discriminării [1].

Există totuși o serie de aspecte problematice ale acestei teme. În primul rând, sub această temă există implicații că nu se poate face discriminare pe baza convingerilor non-religioase. Această temă presupune că la nivelul convingerilor non-religioase nu există semne sau simboluri externe prin care să se recunoască și să se facă discriminare. Cu toate acestea, un individ ar putea fi discriminat, pentru ateismul, veganismul sau credințele politice. În al doilea rând, această temă presupune că se poate face o distincție clară între aspectele colective și cele individuale ale religiei. Cu toate acestea, pentru ca o astfel de distincție să existe, ar trebui să presupunem că există doar o singură interpretare oficială a unei religii care să trateze toate dezacordurile cu această narațiune ca abateri. Cu toate acestea, deoarece acest lucru nu este niciodată posibil, există dificultăți practice în încercarea de a distinge între credința

individuală și credința instituțională. Ca atare, în timp ce această temă este elegantă pe hârtie, aceasta suferă de dificultăți profunde de aplicare.

Conștiința ca o libertate utilitară, tema finală și, probabil, cea mai pragmatică, prezentată în literatură este propusă de Macklem în articolul său, "*Libertatea conștiinței și religiei în Canada*"[5]. În acest articol, Macklem stabilește contextul istoric din Canada care a dus la includerea libertății de conștiință în cadrul legislativ. El observă, în special, importanța crescândă a drepturilor omului în timp și contracarează dezvoltarea libertății conștiinței cu libertatea religioasă. El susține că, "*spre deosebire de libertatea religioasă, libertatea conștiinței pare să nu aibă o istorie formală.*"

Concluzii. Într-adevăr, de-a lungul timpului, teoreticienii au încercat să ofere definiții și explicații libertății de conștiință și de religie, neajungând la o soluție unică. Chiar dacă aceste concepte au fost trecute și prin prisma istoriei, și cea a filosofiei sau juridică, este laudabil faptul că, în prezent, majoritatea țărilor democratice utilizează conceptul larg care protejează convingerile religioase, cât și cele nereligioase.

Conștiința este în mare măsură menită să servească drept supapă de presiune pentru libertatea religioasă și aceasta posedă un conținut propriu intrinsec. O metodă comun acceptată pentru a determina ce scop ar trebui să aibă o libertate sau drept este de a examina *intențiile autorilor Constituției*. Importanța conștiinței față de cei care au creat-o pare să fi fost atât de înăscută, încât s-au făcut puține evaluări cu privire la implicațiile sau posibilele lor aplicări.

Pentru Constituție, relația dintre religie și conștiință a fost atât de esențială, încât a necesitat puține explicații. Această asociație asumată susține sugestia lui Macklemcă, în timp ce conștiința poate proteja convingerile non-religioase, a fost în mare parte inclusă pentru a servi religia.

Împreună, aceste cinci teme oferă blocurile fundamentale pe care a fost construită libertatea conștiinței din literatura secundară. Ele nu reprezintă o anchetă completă a sferei conștiinței așa cum este ea înțeleasă în literatură

și nici nu abordează întrebările importante ridicate de mulți dintre acești autori cu privire la ceea ce încă nu este cunoscut despre libertatea conștiinței. Cu toate acestea, aceste teme oferă împreună contextul necesar pentru a începe examinarea declarațiilor făcute de instanțele judecătorești cu privire la libertatea conștiinței și pentru a analiza acele cazuri critice pentru înțelegerea modului în care s-a pus în practică această libertate.

Bibliografie

1. Haigh, R., & Bowal, P. (2012, April 26). Whistleblowing and freedom of conscience: Towards a new legal analysis, disponibil on-line: <https://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1315&context=clpe>
2. English Reformations: Religion, Politics, and Society under the Tudors, <https://www.cambridge.org/core/journals/transactions-of-the-royal-historical-society/article/religion/AD2849A2DAF042D12FCAD6B8AF6E9C34>
3. Kislowicz, H., Haigh, R., & Ng, A. (2011). Calculations of conscience: The costs and benefits of religious and conscientious freedom. *Alberta Law Review*, 48(3), 679-714.
4. Maclure, J., & Taylor, C. (2011). *Secularism and freedom of conscience*. J.M. Todd (Ed.). Cambridge, Massachusetts, and London: Harvard University Press.
5. Manley-Casimir, M., Manley-Casimir, K., & Wilkinson, A. (2013). Opening exercises and freedom of conscience and religion: A constitutional perspective. *Education and Law Journal* 22(2), 189-212.
6. Macklem Patrick, *Freedom of conscience and religion in Canada*, 1984. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1156929
7. Ryder, B. (2005). State neutrality and freedom of conscience and religion. *Supreme Court Law Review*, 29, 169-199.
8. Sapir, G., & Statman, D. (2005). Why freedom of religion does not include freedom from religion. *Law and Philosophy*, 24, 467-508.
9. Smith, S. D. (1991). The rise and fall of religious freedom in constitutional discourse. *University of Pennsylvania Law Review*, 140(1), 149-240.
10. Webber Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, https://is.muni.cz/el/1423/podzim2013/SOC571E/um/Routledge_Classics_Max_Weber-The_Protestant_Ethic_and_the_Spirit_of_Capitalism_Routledge_Classics_-Routledge_2001_.pdf

INFORMAȚIE DESPRE AUTOR:
Alina IORDACHESCU,
doctorandă, USM
e-mail: alina_iordachescu@mail.ru
tel: 069801205

INFORMATION ABOUT THE
AUTHOR:
Alina IORDACHESCU,
PhD student,
State University of Moldova
e-mail: alina_iordachescu@mail.ru
tel: 069801205